

1991. 1755

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

107. évfolyam

1991

4

ARGUMENTUM KIADO • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV- DES SCIENCES POUR L'HISTORIE
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA DU LIVRE ET DE LA PRESSE

107. ÉVFOLYAM 1991/4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

---

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbefutó postahivatalnál, a Posta hírlap-tüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.), közvetlenül vagy postautalványon, valamint az előfizetési díjnak a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 sz. folyószámlájára történő átutalásával. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Snídium Könyvesboltjában* (Budapest V., Váci u. 22.) és *Magiszter Könyvesboltjában* (Budapest V., Városház u. 1.), az *Írók Boltjában* (Budapest VI., Andrássy út 45.), továbbá az *Arbor Könyvesboltban* (Budapest II., Margit u. 1.).

Előfizetési díj 1991-re 240 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

KULCSÁR PÉTER
Ransanus Szent István-életrajzáról

A *Magyar Könyvszemle* 1990. évi 3–4. számában Veszprémy László feléleszti Szent István „legrégbib életirátának” problémáját, mely az utóbbi években nyugodni lát-szott.¹ Újra csatarendbe szólítva az érveket és ellenérveket, Tóth Zoltán 1947-ben kifejtett álláspontja mellett tör lándzsát. Eszerint bizonyos forráshelyekből, minde-nekelőtt Petrus Ransanus *Epithomájának* IX. indexéből valószínűsíthető, hogy a három ismert István-legendaváltozaton kívül lennie kellett egy negyediknek, pon-tosabban egy elkallódott legelsőnek is, mely már a *Nagy legenda* és Hartvik számára forrásul szolgált. Ennek számunkra legérdekesebb jellemzője egy a későbbitől eltérő Géza- és István-portré volt: a térítés gyakorlati, erőszakos végrehajtását elsősor-ban Gézának tulajdonította, míg Istvánról inkább „az evangelizáló uralkodó szelíd rajzolatú képét” festette meg. Ez a szemlélet még a 11. század folyamán elavult, ezért az írásmű feledésbe merült, illetve csak egyes darabkái menekültek át ide-oda, zömmel a nagyobbik *István-legendába*, Hartvikhoz, főleg pedig – mert minket most ez foglalkoztat – Ransanushoz. Az olasz humanista ugyanis erre és nem a Hartvik-féle szerkesztményre támaszkodott. Tóth Zoltán érvelését Csóka J. Lajos húsz évvel később visszautasította. Azóta a kérdés nem került napirendre. A kutatók – mint Veszprémy észrevételezi – Csóka következtetéseit kritika nélkül elfogadták.

Veszprémy nem tudhatja, de az *Epithoma* 1977-ben megjelent kritikai kiadásá-nak munkálatai során meglehetősen alapos vizsgálat után döntöttem e vitában Csó-ka mellett. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez a bizonyos IX. index Ransanus munkamódszerének figyelembevétele mellett minden ízében levezethető Thuróczy és Hartvik elbeszéléséből. Akár volt „legrégbib életirat”, akár nem, azt Ransanus nem használta. Következésképpen munkájából annak nyomait nem lehet kimutatni.

A kritikai kiadás apparátusában a vizsgálati anyag nincs benne. Leginkább azért nincs, mert ránézve Ransanus párvát ritkítóan bonyolult írói és szerkesztői metódu-sára, nyilvánvalóvá vált, hogy az *Epithoma* egyes darabjainak genezise csak hossza-dalmas forrástanulmányokban volna tisztázható, amire egy szövegkiadás nem kínál alkalmat. Veszprémy is leszögezi, hogy „Ransanus szövegeit szinte teljesen átírta, szükség szerint hagyott ki mondatokat, ill. egészítette ki azokat.” Mondhatom még, hogy az elbeszélés rendjét felforgatta, az adatokat saját tudomása szerint módosított-

¹ A 99–111. lapon. Az alább szóba kerülő forrásszövegek, könyvek, cikkek megjelenési adatait Veszprémy megadja. Ismerteti a kérdés történetét és a kutatók álláspontját is. Ezeket itt nem ismételtem meg.

ta, megszurte, megtoldotta, mégpedig máshova tartozókkal is, itt-ott tévedett is, kút-főinek az említett személyekre és eseményekre vonatkozó felfogását és értékítéletét a saját, illetve megbízója szája íze szerint átalakította, emellett humanista szelleme tudatosan utasított vissza mindent, amit forrásában középkori barbárságnak érzett. Ilyen körülmények között képtelenségnek látszott, hogy a kiadás során minden egyes mozzanatnál fejtegetésekbe bonyolódjam a származtatás igazolása, az eltérés lehetséges okainak firtatása kedvéért. A kutatást amúgy sem vitte volna előbbre, ha a textus minden egyes mozaikkockáját egyenként kötöttem volna hozzá a *Thuróczykrónika* meg a *Hartvik-legenda* egy-egy sorszámmal konkretizált helyéhez.

Mivel a ransanusi módszer azóta sem változott, erre most sem vállalkozom. Megelégszem azoknak a momentumoknak a szemléljével, amelyekre most Veszprémy újra vagy újonnan ráirányítja a figyelmet. És nem a létező vagy feltételezhető Istvánvitákkal foglalkozom, hanem csak az *Epithoma* IX. indexének idetartozó forrásproblémáival.

Veszprémy első helyen arra hívja fel a figyelmet, hogy Ransanus Hartviktól kizárólag a *Nagy legendával* egybevágó passzusokat vett át; Hartvik más, „páratlan fontosságú híradásait nem hasznosította”.

Előljáróban le kell szögezmem – mert úgy látom, a félreértések nagyobb része itt gyökerezik –, hogy Ransanus nem István-életrajzot, hanem magyar történetet írt, szorosabban arra vállalkozott, hogy Thuróczy János *Krónikáját* a modern követelményeknek megfelelően átdolgozza. Annak elbeszélését tehát csak ott egészítette ki más kútfők segítségével, ahol azt a tárgyra nézve túrhetetlenül szükségének tapasztalta. Ilyen a Géza időszakáról, István születéséről és ifjúságáról szóló tudósítás, amely a *Krónikában* mindössze 4 egybefüggő sorra rúg. A téma jelentőségéhez képest ezt joggal ítélték kevésnek. E négy sorban látott egy hivatkozást, amely Szent István legendájához utasította. Ezen a nyomon jutott el Hartvikhoz, vagy egyelőre mondjam úgy, valamelyik István-legendához. Veszprémy kérdése tehát, hogy Hartviktól miért nem vesz át többet, mint amennyit átvesz, föl sem vethető. Más lapra tartozik, hogy egy híradás „páratlan fontosságának” megítélésében egy mai kutató és egy humanista historikus szempontjai nem esnek feltétlenül egybe.

A Thuróczyból hiányzó időszakról a Hartvik-legenda első (2–8.) fejezetei tudósítanak. Ezek szövege pedig – mint a Bartoniek-féle kiadás tipográfiája mutatja – pontosan 89%-ban azonos a *Nagyobb legendáéval*. Hartvik a maga részéről néhány semmitmondó szócska és kifejezés (veluti, quidam, et per suos stb.) mellett összesen három tartalmasabb közléssel toldja meg azt. Közülük kettő (Szent Mártonról, illetve a pannonhalmi apátságáról, valamint Asztrik érsekről) nem tartozik az *Epithoma* tárgyához, hiányuk tehát nem cáfolja Hartvik használatát. A harmadikat viszont, amely István születésének körülményeit taglalja, Ransanus is hozza. Ez a harmadik – Sarolt álma – Tóth és Veszprémy szerint kulcsfontosságú a szóban forgó kérdés eldöntésében.

A *Nagyobbik legenda* elbeszéli Géza álombeli látomását, melyben egy ifjú megjövendöli neki fia születését. Hartvik két hasonló látomásról tud: Gézának egy ifjú jelenik meg, feleségének, Saroltnak pedig István első vértanú. Ransanus a kettős változatot követi, úgy azonban, hogy Géza álmában Szűz Máriát, Saroltéban István protomártírt lépteti fel.

Veszprémy (Tóth Zoltán nyomán) úgy vélekedik, hogy a *Nagy legenda* egy ősi szerkesztményből dolgozott, de a Gézára vonatkozó részt átalakította, a Saroltra vonatkozót törölte. Hartvik a Gézára vonatkozót átmásolta a *Nagy legendából*, a Saroltra vonatkozót visszahelyezte az eredetiből. Ransanus az ősi változatból vette át mindkettőt. E tekintetben ő a megbízhatóbb, mert az eredeti változatnak is Mária volt az egyik szereplője. Vitapartnereim e sokszereplős és sokágú manőversorozatot a 11. század folyamán bekövetkezett politikai és ideológiai változásokkal indokolják, melyek persze Ransanus idejére már elveszítették aktualitásukat. Ezzel azonban, minthogy a tárgyhoz nem tartozik, nem foglalkozom.

A legendaképződés természetrajza nem látszik igazolni ezt a variációt. Annak menetét tartalmilag a burjánzás, szerkezetileg a kiteljesedés és kikerekedés jellemzi. Az epizódok sokasodnak, színesednek, a szöveg — hacsak nem kivonatolásról van szó — hízik. A legritkább eset — mondhatom, elképzelhetetlen —, hogy az idők folyamán a szenthez fűződő csodák száma csökkenjen. Furcsálnám, ha a mi esetünkben kiderülne, hogy a korábbi változatban két jelenés fordult elő, az erre épülő *Legenda majorban* pedig egy. Fordítva hihetőbb volna. Ugyanakkor az egymást követő átszerkesztések során (de a szóbeli hagyományozódás folyamán is) az anyag egyre rendezettebb külsőt ölt, a különböző forrásokból származó elemek összezsugorodnak, az ellentmondások elsimulnak, a vándormotívumok megkapják helyi illetőségüket. Nos, a Sarolt-látomás a *Nagy legendában* nincs benne. Hartviknál megvan, de rossz, az elbeszélés rendjéből kilógó helyen. Ezt Tóth és Veszprémy is szóvá teszi, utóbbi „toldalékszerűséget” emleget. Hartvik ugyanis előbb elbeszéli Géza álmát, majd beszámol megvalósulásáról, Adalbert érkezéséről, ennek áldásos következményeiről (tudniillik megkezdődik a térítés, az egyházszervezés). Ezután veti fel — immár indokolatlanul — azt a kérdést, hogy vajon az álombeli jövendölés nem volt-e hamis, és lehet-e számítani beteljesülésére. Erre jön Sarolt, aki a magáéval megerősíti Gézáét. Ransanusnál teljes a logikai rend: a két jelenés egyszerre, ugyanazon az éjszakán érkezik, a kettővel szemben egyszerre merül fel a kétely, majd a beteljesülés mindkettőt igazolja. A szereposztás is finomodik, irodalmilag, lélektanilag igényesebb lesz: előbb egy férfi, aztán két férfi, harmadjára Ransanusnál a férfi előtt egy nő, a nő előtt egy férfi lép fel. A szerkezet tehát a *Nagy legenda*–Hartvik–Ransanus sorrend feltételezése mellett mutatja a természetes kifejlődés menetét.

Azonban jól tudom, hogy a hajdani legendaszerzők nem az én eszem járását követték. Nézzük tehát inkább a két jelenet filológiai problémáit! Veszprémy négy pontban sorolja fel azokat a mozzanatokat, amelyek alapján „határozottan” felveti „azt a sejtést, hogy a Sarolt-látomás részletét Hartvik átvette egy ma már ismeretlen forrásból”, ugyanabból, amiből tőle függetlenül Ransanus dolgozott.

1. „A *Hartvik-legendában* furcsa körülményességgel kerül sor a második látomás bevezetésére.” — Ez az, amit éppen az előbb magam is mondtam: rossz, dramaturgiai indokolatlan helyen van. Ebből szerintem egyszerűen az következik, hogy a jelenetet Hartvik toldotta bele — kissé ügyetlenül — a felhasznált forrás textusába. Abban ez nem volt benne. Következésképp Ransanus nem vehette onnan. Ha a Saroltról szóló részt Hartvik abból a szövegből vette volna, amelyet egyébként is használt, akkor abban megtalálhatta volna annak természetes helyét is. Hacsak nem

tételezzük fel, hogy már ama bizonyos első legenda is egy még elsőbbet toldozgatott, és az epizód abban is rossz helyen állt.

2. Van két forrás, amely az összes legendától eltérően, de Ransanusszal egybehangzóan Szűz Máriát kapcsolatba hozza Gézával. Az egyik a *Képes krónika* egy ábrája, melynek azonosítása – Veszprémy kifejezésével élve – „ikonográfiailag problémás”. Hogy a probléma miben áll, azt nem tudom. Tény, hogy a kép nem Máriát, hanem István vértanút ábrázolja, amint az újszülött Istvánnak koronát nyújt át.² A másik Mügeln Henrik pár sora: „Dum Geysa in Hungaria, Dux pius usque maria, Gentem in fidei[!] varia Ad Christi fidem voluit Vocare per baptismata. . . ” (SRH II. 249–250.) A Szűz úgy kerül ide, hogy Veszprémy a „maria” szót nagy kezdőbetűvel írja, noha a mondat így értelmetlenné válik. Úgy gondolom, e két adatot kihagyhatjuk az érvek sorából.

3. „Kájoni János 1676-os *Cancionaléja* is tud a Gézának megjelenő Szűzről.” – Minthogy az *Epithoma* akkor már vagy száz éve két nyomtatásban is közkézen forgott, Kájoni énekszerzőjének ezért az ötletért nem kellett egy olyan legendában búvárkodnia, mely már a 11. században is elavultnak számított.

4. Géza látomása a *Nagyobb legendában* a fejedelmet kedvezőtlen színben tünteti fel, „Ransanusnál azonban jól illeszkedik a Gézáról nála általában kialakított kedvezőbb képhez.” – Nem világos, miféle következtetés vonható le ebből az *Epithoma* forrásait illetően. Én csak annyit olvasok ki belőle, hogy akárhonnan vette is Ransanus az adatait, azokat hozzáigazította a saját felfogásához. Inkább arra figyelmeztet, hogy az ő révén nemigen következtethetünk a kútfő szellemére.

Veszprémy a fentiekén túlmenően azt is megfigyeli, hogy „Ransanus szövegezésében a Sarolt-látomás szóhasználatbeli azonosságot mutat a Hartvikéval, míg ilyenről a Géza-jelenésnél egyáltalán nincsen szó.” Ez azt igazolná, hogy a Sarolt-látomást mindkettőn ugyanazon forrásból merítették, szemben Gézáéval, melyet Hartvik a *Nagyobb legendából* másolt át, Ransanus viszont azt is az ősi szerkesztményből vette. – A „néhány szóhasználatbeli azonosság” pontosan egy: „Stephanus prothomartyr, qui primus pro Christi nomine” (Hartvik) – „Stephanus, qui ob veritatis testimonium mortalium omnium primus mortem corporis pro Iesu Christo” (*Epithoma*). Ezen kívül 7 azonos szó fordul elő: uxorem–uxori, visione–visus, apparuit–apparui, alloqui–allocutus, filium–filium, paries–paries, nomen–nomine. A Géza-jelenésben, ahol ilyenről „egyáltalán nincsen szó”, hosszabb rész csakugyan nem akad, azonos szó 8 bukkan fel: visione–visa, noctu–nocte, filius–filius, regibus–regis, vite–vitae, secularis–saeculum, virum–vir, suscipito–suscipito. A két rész forráshasználata között, illetve a Hartvikhoz való közelségre nézve nem látok minőségi különbséget, mennyiségit sem.

Ezeket az érveket összességükben sem érzem olyan súlyosnak, hogy alapot adjanak egy ősi István-legenda akár csak sejtésszerű feltételezéséhez is.

Az azonban igaz, hogy az álomjelenetek megkomponálásában Ransanus nemcsak Hartvikot hasznosította. Beleépített egy olyan írást is, amely eddig nem került

² CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *A Képes krónika miniatúrái*. Kísérő tanulmány a Képes krónika hasonmás-kiadásához. Bp. 1964. 54–55.

szóba. Ő ugyanis Magyarországra jövele előtt több mint harminc évvel, 1455-ben már megfogalmazott egy hasonló jelenetet, amely – úgy látszik – ott motoszkált a fejében. Ferrer Szent Vince születését ugyanúgy álombeli jelentés előzi meg, mint a mi István királyunkét. (*Acta sanctorum* Aprilis I.) Ott az alvó apa előtt jelenik meg egy férfiú a dominikánusok öltözékében, tudtára adja, hogy fia születik, aki mind a szerzetesrendnek, mind nemzetének díszeré válik majd. Ébredés után az apa elmeséli látomását feleségének, és tanakodni kezdenek, hogy vajon mire magyarazzák a dolgot. Tudják ugyanis, hogy az efféle jelenés csalóka is lehet. Végül úgy döntenek, hogy az isteni gondviselésre bízzák ügyüket. Vince anyja sem marad ki, igaz, ő nem álmában kap értesítést, hanem a magzat különös viselkedéséből sejtje meg rendkívüli küldetését. A névadás szintén bámulatra méltó körülmények között történik, amiből mindenki megtudja, hogy ezt a dolgot mennyei akarat igazgatja. Ez utóbbi mozzanatok azonban csak távoli rokonságot tartanak a mi legendánkkal.

A *Vince-legenda* textusának egyes darabkái az *Epithoma* mindkét álmjelenetében fel-feltűnnek, többségük azonban nem mondható jellegzetesnek: „quadam nocte visa (visum) est”; „Somno (Geicha) solutus” és néhány ilyen. Inkább a mondatfűzés hasonló: „scias te suscepturum ex uxore filium, qui . . . erit veri dei praecipuus cultor, . . . ob miram vitae sanctitatem . . . suam patriam et Hungariae nationis nomen . . . laude exornabit” (*Epithoma* 9.14.); – „uxor tua pariet tibi filium, cuius erit tanta vitae integritas, . . . quod omnes Galliarum Hispaniarumque populi eum . . . venerabuntur, eritque frater Ordinis Praedicatorum” (*Vince-legenda* 1.1.). Akad azonban ennél szorosabb közelség is:

Vince-legenda 1.1.:

Epithoma 9.26–27.:

Illa *expergefacta* coepit virum curiose interrogare, quidnam sibi vellet . . . Vir . . . sciscitanti uxori somnium . . . jucundissime indicavit . . . Verum quia . . . didicerant hujuscemodi somniis raram adhibendam esse fidem, non multum de tali visione gavisus sunt; sed tamen . . . crederent aliqua ex parte futurum esse illud, quod eis per somnium *promittebatur*; unde *rem* ipsam *divinae* providentiae commiserunt.

Haec ubi dicta mulier audivit, *expergefacta* secum volutare mente coepit, quid sibi vellet eiusmodi somnium, veri ne videlicet aliquid afferret, an aliud inane, cui nihil *fidei* esset habendum . . . Laeti igitur illi et prae rei *promissae* tum novitate tum magnitudine stupefacti *rem* eorum . . . *divino commiserere* consilio.

Ez a mű az *Epithoma* tartalmának létrejöttében nem játszik szerepet, de a forrásvidék bonyolításához hozzájárul és a szöveg „ransanusi” jellegét erősíti, egyúttal távolítva is azt a valódi forrástól.

Csakúgy, mint a szerzőnek az a szokása, hogy hasonló szituációkban hasonló fordulatokat, hasonló kifejezéseket alkalmaz, sőt hasonló mozzanatokkal is megtoldja az elbeszélést. A szóban forgó két álmjelenetben is akad néhány egymásra mutató részletecske: per quietem–quiescenti–per quietem; miro circumsepta lumine–magna luce resplendens; ob miram vitae sanctitatem–ob sanctae vitae merita; laude–laude; Haec ubi dicta–Haec ubi dicta; laetitia–laeti.

Nehezíti a forrás konkretizálását, hogy Ransanus az előtte fekvő munkából szívesen kölcsönöz részleteket tárgy szerint nem oda tartozó szakaszokhoz is. Géza álmanak elbeszélésekor tartalmilag Hartvik 3. fejezetét követi, a megfogalmazáshoz azonban az egyébként át nem vett 9. fejezetet is felhasználja:

... *corona decoratus* in caelis, ... in terris et titulo et diademate regio *decorabitur*, ... ob sanctae *viae merita* immortalem *sibi* memoriam comparabit. ... (*Epithoma* 9.24–25.)

... dominus ... Stephanum hac temporalis statuatur feliciter insignire *corona*, ipse postmodum eundem felicius *decoraturus* eterna ... *Sibi* enim eam cum regni gloria pro *vite* sue *meritis* scito deberi. (*Hartvik* 9.)

Ez mellesleg egy olyan rész, amelyent Veszprémy hiányol: a *Nagy legendában* nincs benne.

Hartviknál ellentmondásra bukkan ama kérdésben, hogy vajon a király prédikált-e avagy sem. Azt mondja, hogy Hartvik erre a 8. fejezetben igenlően válaszol, a 13.-ban tagadóan. Az igenlő válasz nyomait felfedezi Anonymusnál, Albericusnál, a Knauz-féle krónikában, a Szent István-himnuszokban; „a ransanusi beállítás is természetesen ezen utóbbihoz kapcsolható, s így egyúttal feltételezhetjük, hogy ehhez valóban korábbi szövegek nyújtottak alapot”. Ami ebből Hartvikot illeti, az merő félreértés. Ő a 8. fejezetben nem erről beszél. Az a mondat, amelyből Veszprémy őt szót citál („*ipsosque secundum ecclesiasticam doctrinam instituit*” SRH II. 411.), arról tudósít, hogy István azokat a katonákat, akiket szép szóval nem tudott jobb belátásra bírni, fenyegetéssel, ijesztgetéssel letaposta, és „az egyház útmutatása szerint intézkedve” erővel kényszerítette engedelmességre. Hogy ebből hogyan lesz prédikáció, azt nem tudom. A 14. fejezet valóban leszögezi, hogy prédikálásra nem vállalkozott. Ransanus a 8. fejezet tudósítását veszi át, bár erőszakról nem ejt szót, hanem István agitációs munkáját ecseteli. A 8. fejezet néhány szavát („*communiter cum omnibus, aliquando sigillatim[!] cum uno quoque eorum colloquium habens*” SRH II. 411.) alaposan kibővíti, de mást nem mond: „*sua ipse diligentia id egit, ut plerique illorum ... crediderint ... Nunc hos nunc illos ad se accersivit. Aperuit eis sensum divinarum scripturarum, ... arguendo, obsecrando, increpando ...*” stb., stb. (9.64–66.) E hely jellemzően mutatja szövegépítő metódusát; azt is, hogy hogyan tűzdeli meg többek között bibliai idézetekkel is a forrás mondatait (itt Pál apostoltól: „*argue, increpa, obsecra*” 2 Tim. 4.2.). De hogy István prédikált-e vagy nem, arról nem nyilatkozik.

A „legrégibb életírat” léte mellett egy, a fentebb elemzetteknél nyomósabbnak látszó érv is megszólal. Ez pedig egy sajátos Géza-portré. Ransanus lényegesen nagyobb szerepet juttat neki a térítés munkájában, mint akár Hartvik, akár a *Nagy legenda*. Csóka Lajos ezt azzal magyarázza, hogy a szerző eredetileg Istvánra vonatkozó mozzanatokot az apára „hárított át”. Veszprémy viszont úgy vélekedik, hogy Ransanus egy ősi Géza-képet őriz; ő azt a változatot forgatta, amely az ismerteknél markánsabb és keresztényibb fejedelmet ábrázolt. Különös módon egyikük sem gondol arra, hogy egy István-legendának – legyen az régibb vagy újabb – nem Géza a hőse; ő tehát semmiben sem játszhat fontosabb szerepet, mint az a szent, akitől a legenda szól. Pláne nem a térítésben. Ezzel szemben egy magyar historiának

elsőrendű kötelessége, hogy a nemzet életében döntő fontosságú fordulatról részletesen beszámoljon, függetlenül attól, hogy annak egyes eseményei melyik uralkodó nevéhez fűződnek. Az a különbség, amely Géza és István viszonyának és jelentőségének bemutatásában a legendairodalom és Ransanus között megmutatkozik, rop-pant egyszerű okra vezethető vissza: Ransanus nem István-legendát írt.

Veszprémy azzal igazolja véleményét, hogy a legendáktól független irodalom, ha szórványosan és töredékesen is, szintén megőrzött néhány ecsetvonást az ősinek ítélt Géza-portréból. Ransanusnál öt olyan szöveghelyet talál, amely Hartvikkal szemben a krónikás hagyománnyal egyezik, de Thuróczyból nem vezethető le.

1. „Rögtön ilyen a ransanus-i elbeszélés eleje: »a magyarok közül elsőként hitt Krisztusban«”. E kijelentés nem szerepel Hartviknál, sőt ő a *Nagyobb legendában* Gézával kapcsolatban előforduló „credulus in Ihesum” helyébe egyenesen a „severus quidem et crudelis” formulát teszi. — Ami ez utóbbi érvet illeti, a „credulus in Ihesum” Ransanusnál sem fordul elő, ehelyett ő is a „severe atque crudeliter” kifejezéssel él. Ez azon ritka esetek egyike, amikor Hartvik szavaiban is tetten érhető. Ezt egyértelműen mellette szóló bizonyítéknak is mondhatnám, annál is inkább, mert Veszprémy feltételezése szerint éppen Hartvik volt az, aki az adott szövegösszefüggésben nehezen értelmezhető „credulus” szót érthetetlennek találta és ezzel a „szövegkritikai helyesbítéssel vélt javítani a helyzeten”. Azonban a szóban forgó frázis adatként való értékesíthetősége kétséges. A „severus et crudelis” ugyanis a *Nagy legenda* több variánsában is ott áll a „credulus in Ihesum” helyén, és hogy melyik az eredeti, az eldönthetetlen. Veszprémy pár sorral odább maga is az ellenkezőjét mondja annak, amit az imént idéztem tőle: „nem tekinthető hartviki változtatásnak”. Úgyhogy azt javaslom, ezt az érvet ne vessük be a vitába. — A hitben való „elsőséget” Veszprémy szerint Ransanuson kívül a *Knauz-krónika*, Kézai, Mügel és Unrest hangoztatja. Melléjük teszem Thuróczyt: „Geycha namque dux . . . convertere cepit Hungarorum gentem ad fidem Christianam” (222). Ez tartalmában pontosan megfelel annak, amit Ransanus állít.

2. Az *Epithomában* ez áll Adalbertől: „őt küldte Isten Magyarországra”. E kijelentés megfelelője csak Unrestnél található meg. — Tény és való, hogy Unrestnél megtalálható, persze németül, ami a szöveges összehasonlítást kissé nehezíti. De amellett, hogy e néhány szó nem mondható döntő tömegnek, legfeljebb is csak Unrest forrásainak a tisztázatlanságára figyelmeztet. Vajon nem ismerte-e az *Epithomát*? (Vagy Bonfinit, aki ugyanezt írja.) Ez a probléma merül fel a szintén tanúztatott Laskai Osváttal kapcsolatban is: ő Adalbert érkezéséről tudósít Ransanuszal egybehangzón.

3. Ransanus ezt írja Géza idejéről: „mindenünnen Magyarországra érkeztek a keresztény fejedelmek csapatai”. Veszprémy ismét Mügel szövegét állítja ezzel párhuzamba. — Holott Thuróczy: principes Christiani „non solum iuvamen trans miserunt, sed etiam personaliter adierunt” (222); „intraverunt vi Hungariam . . . tempore regis Geyche . . . Bohemi, Poloni, Greci” stb. (237.).

4. Kézai „Ransanusall egyetértően, de a legendáktól függetlenül tud arról, hogy Géza háza népét Adalbert keresztelte meg”. Hasonlóan tudósít a *Knauz-krónika*, Unrest és Johannes de Utino. — Lélektanilag érdekes ez az érvelés. Tudniillik Ransanus nem mondja azt, hogy Gézát és családját Adalbert keresztelte meg. Pontosán

azt mondja, amit Hartvik: Adalbert megérkezik, aztán „iubente principe fit ubique congregatio gentis indomite, per sanctum episcopum fiunt et per suos exortationes continue convertuntur et baptizantur alumni patrie” (SRH II. 403.), majd valamivel később Adalbert megkereszteli az újszülött Istvánt (uo. 406.). Nem hiszem, hogy elrugaszkodott fantáziára lett volna szüksége akárkinek is ahhoz, hogy az Adalbert által megkeresztelt sokaságba a fejedelmi családot is beállítsa, bár ezt Hartvik kifejezetten nem írja. Nem lenne meglepő, ha ennek nyomán Ransanus tényleg azt mondaná, hogy Gézáékat Adalbert állította keresztvíz alá. Azonban nem mondja, hanem: „Constitutus est dies, quo et ipsi et multi viri nobiles multique alii tum mediocris tum humilis generis homines sacri baptismatis unda in Christo renati sunt” (*Epithoma* 9.32.). Adalbertről szó sincs. Az olvasó az, aki mind Hartvik, mind Ransanus közlését önkéntelenül is tágabban értelmezi, mint ahogy azt a betűk megkövetelik. Az olvasó, például Veszprémy.

5. A külfölddel való kapcsolatteremtést a *Nagyobb legenda* és Hartvik Istvánnak tulajdonítja, míg Ransanus – és már megint Kézai – Gézának. Thuróczy ezúttal is elkerülte Veszprémy figyelmét. A hely, amit Ransanustól idéz, azon kevesek közé tartozik, amelyek tartalmilag teljes egyezést mutatnak az ő *Krónikájával*, noha szavai pontosan megduplázódnak:

... oportebat quosdam armis edomare, ad quod faciendum, quia plures fuere fidei repugnantes quam adherentes, necessarium habuit desiderium suum divulgare regibus et principibus Christianis. Quo audito huiusmodi desiderio non solum iuvamen transmiserunt, sed etiam personaliter adierunt, quibus fuerat Hungarorum crudelitas nociva et exosa. (*Thuróczy* 222.)

Sed quod non essent ei tantae vires, quibus fieret a se facile, quod rei exigebat necessitas, clam illis dat literas ad plerosque principes Christianos, per quas aperit laudabile suum sanctumque consilium, ac propterea petit, ut in tanta rerum mole sua quisque idonea mittat auxilia. Mittuntur igitur undique in Hungariam Christianorum principum copiae, ex ipsis quoque principibus nonnulli confluunt non solum, ut ferant viro Christianissimo opem, verum etiam ut videant submitti iugo Christi colla ferocis efferataeque nationis. Illius namque nomen toti Europae erat tunc invisum ac formidolosum, Christianis praecipue populis, in quos superioribus temporibus crudelissime saevierant. (*Epithoma* 9.37–39.)

Veszprémy azon állítása, miszerint e közlés a *Nagyobb legendában* és Hartviknál Istvánnal kapcsolatban hangzik el, tévedés. Ugyanis az idézett helyen (SRH II. 382. és 410.) István nem katonai segítséget kér külföldről, hanem papokat. Ezt Ransanus nem mondja sehohol.

Mindezek után még mindig azt mondom, amit az elején: nem a „legrégibb életirat” létét kívánom megkérdőjelezni, mert ez alighanem több oldalú megközelítést igényelne. Ezért a cikknek azokra a megállapításaira, amelyek nem az *Epithomát* érintik, hanem az első szerkesztés és a *Nagyobb legenda* meg Hartvik kapcsolatára vonatkoznak, nem tértem ki. Azt akarom leszögezni, de azt határozottan, hogy Ransanus Hartvik írásának néhány fejezetét dolgozta fel, és semmi más legenda-kompozíciót nem használt.

Persze, a fentiekben végigfutva csak-csak fölmerül egy kérdés. Ha Tóth Zoltánnak meg Veszprémynek Ransanustól függetlenül mégis igaza van, akkor a 11. századtól a 17.-ig tucatnyi személyről tudunk, aki e régi szerkesztményből bizonyos töredékeket ismert: a nagyobbik István-legendák szerkesztője, Hartvik, Anonymus, Albericus, Kézai, a *Képes krónika* miniátora, himnuszszerezők, a zágrábi krónikás, Mügeln, Knauz

krónikása, a *Lengyel–magyar krónika* szerzője, Unrest, Laskai Ostvát, Johannes de Utino, Kájoni énekszerzője. Egymástól nem meríthettek, hiszen nem ugyanazokat a részleteket hozzák. Már most elveszett ez az írás, vagy nem vészett el? Netalán volt olyan mű, mely nagy darabjait fenntartotta, és abból szemelgetett időnként hol ez, hol az?

KULCSÁR, PÉTER

Sur la biographie de Saint Étienne écrite par Ransanus

L'auteur ajoute des remarques à l'étude de László Veszprémy (Le problème de source du chapitre de la chronique de Ransanus se rapportant à Géza et à Saint Étienne), paru dans les N°s 3–4 de l'année 1990 de notre revue. Il conteste qu'il serait possible de démontrer, d'après l'index IX de l'*Epithoma* de Ransanus, l'existence d'une quatrième esquisse de légende d'Étienne, outre les trois jusqu'ici connues, plus précisément l'existence d'une première version égarée — comme Zoltán Tóth l'a prétendu plus tôt. L'auteur explique pourquoi il a décidé, au cours de l'édition critique de l'*Epithoma* (1977), en faveur de l'opinion de Lajos Csóka, selon laquelle ce dernier a refusé celle de Tóth. D'après l'auteur de la présente étude, on ne peut pas démontrer, à la base de l'oeuvre de Ransanus, l'existence de ce „manuscrit le plus ancien”. Au cours de son étude, il énumère en détail ses arguments en faveur de son point de vue.